

Niittysaaresta kotirantaan

**- katsaus sisävesisaarien pientilojen
kulttuurihistoriaan Keski-Suomessa**

Intendentti Saija Silen,
Keski-Suomen museo, kulttuuriympäristö

Keski-Suomen liiton, Keski-Suomen museon ja Keski-Suomen ELY-keskuksen yhteishankkeena on tehty ***Päijänteen vaikeasti tavoitettavien saarikohteiden inventointia.***

Kriteerinä oli, ettei kohteeseen päässyt maata pitkin.

Tutkimusalue käsitti Pohjois-Päijänteen alueen: Jämsän saarikohteet, Kuhmoisten ja Luhangan kuntien saaret, Jyväskylän kaupunkiin kuuluvan entisen maalaiskunnan alue sekä Korpilahden saaret.

Muut suuret järvialueet on vielä järjestelmällisellä tasolla kartoittamatta Keski-Suomesta.

Arkeologin, rakennustutkijan ja luontokartoittajan muodostama tutkimusryhmä kartoitti saarten muinaisjäännöksiä, rakennusperintöä ja merkittäviä luontoarvoja.

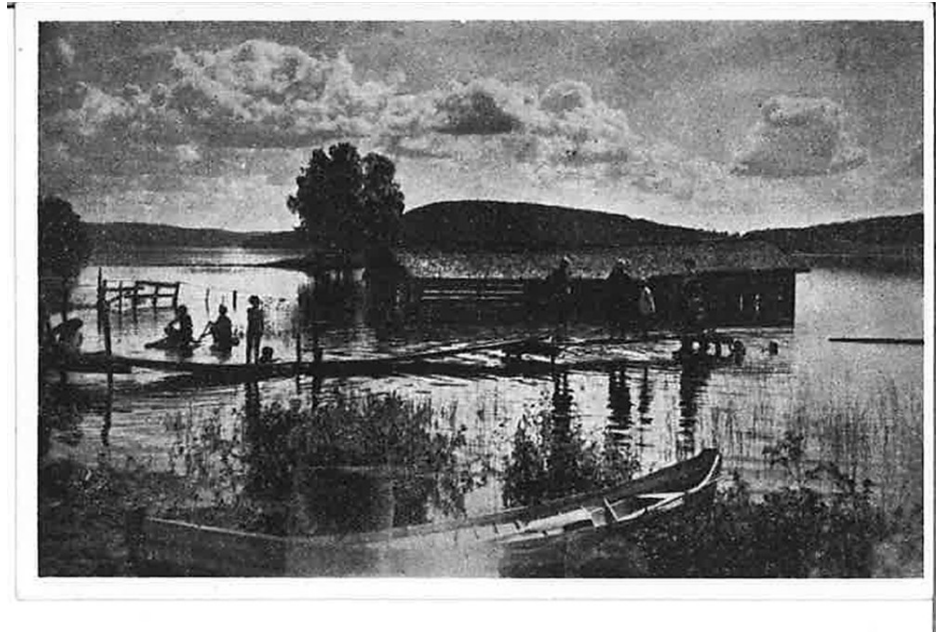
Pohjois-Päijänteeltä tutkittiin kaikkiaan noin 160 kohdetta, yli 70 saaresta.

Saarien tutkimus Keski-Suomessa

- Sisävesijärvien saaret olivat pyyntialueina, eräsijoina.
- 1500-luvulla saaret ”ei-kenenkään-maita”, kyläkuntien yhteiskäyttö. (kalastus- ja laidunnus, heinäniityt)
- Historiallisena aikana saarien nautinta oli monipuolista.
- Saarissa poltettiin kaskea, ja ne toimivat kalastajien tukikohtina. Saaret tarjosivat niittymaita, niinimetsiä ja laitumia lampaille ja karjalle.
- Laidunnusperinne säilyi pitkään, sillä Päijänteen saaria käytettiin lampaiden ja hevosten laidunmaina vielä 1900-luvulla.
- Saarella harjoitettu elinkeinotoiminta on jäänyt toisinaan elämään saaren nimessä. Tällaisia saarten nimiä ovat esimerkiksi Lammassaari ja Vasikkasalo. Huhtsaarten nimi viittaa huhtakasken polttoon.
- Myös kalastukseen liittyviä saarten nimiä löytyy helposti, kuten Säynätsalo ja Kalasaaret.
- Pysyvän asutuksen kynnys madaltui isonjaon myötä.
- Torppia perustettiin Pohjois-Päijänteen saariin jo 1700-luvun jälkipuolella. Pääosin pysyvästi asutettujen Päijänteen saarten asutushistoria alkaa vasta 1800-luvulta.

Eräsijoista pysyvään asutukseen Keski-Suomessa

Huomionarvoisia asioita

- Päijänteen rantamaisemaa ja rantoja muutti Päijänteen pinnan säännöstely.
- Myös Päijänteen käyttö keskeisenä kulkureittinä on vaikuttanut sen kulttuuriperintöön.
- Myöhempi vesireitti Lahdesta Vesijärven kautta Jyväskylän Vaajakoskelle oli keskeinen osa varhaisteollisuuden kehitystä. (Vesireitit ruopattiin, kuljetus ja uitto, teollisuusrakentaminen)

- Saarien käytön tunnistamisessa apuna ovat niiden nimet.
- Yleensä saari -päätteinen on tosiaan ainakin joskus ollut saari.

Niittysaari (268 kpl)

Heinäsaari (388 kpl)

Peltosaari (359 kpl)

Lammassaari (816 kpl)

Lehmisaari (142 kpl)

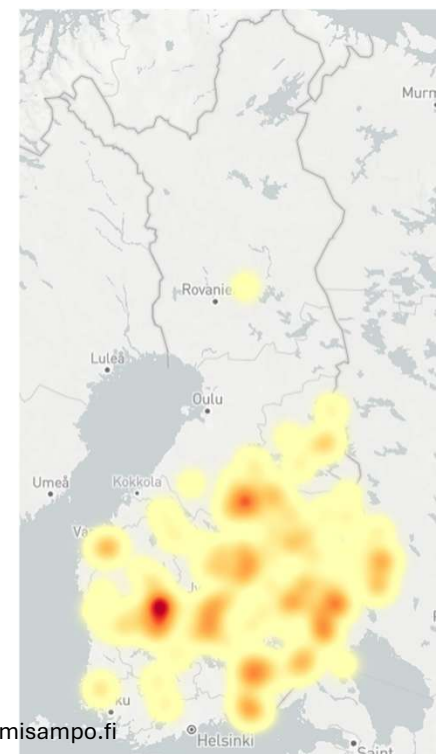
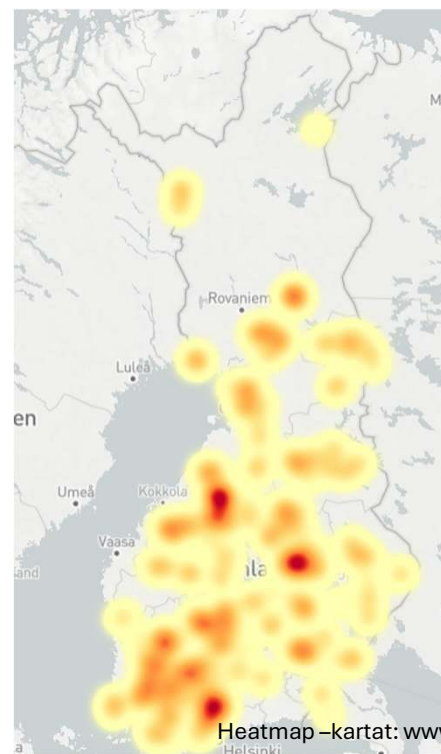
Hevossaari (252 kpl)

Pirttisaari (393 kpl)

Kaskisaari (36 kpl)

Huhtasaari (125 kpl) / Huhtisaari / Huuhtasaari / Huhtsaari / Huuhtainsaari

- Huomioon murre sanat, sanojen esiintyvyys. salo = metsäinen suurehko saari (Keski-Suomi), Jurvansalo, Edessalo, Taivassalo.
- Laidunsaari on saattanut tarkoittaa yhteislaidunta.

Heinäsaaresta Lammassaareen

Usein kirkonkyläläisillä oli saarissa yhteislaitumia, Keski-Suomessa ainakin jo 1700-luvulta lähtien.

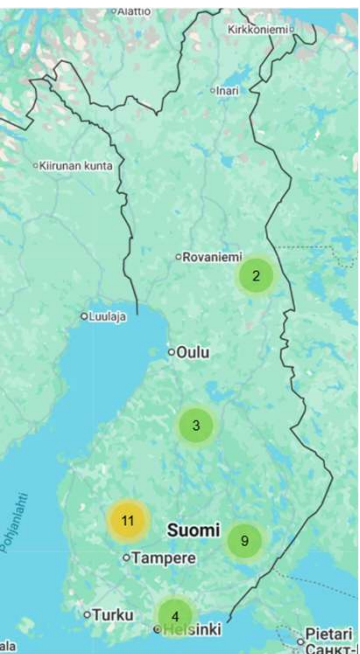
Talolliset palkkasivat yhteisen paimenen laidunkaudeksi. Paimen asui saarella kesän ja hänelle sinne rakennettiin myös vaatimaton asumus.

Myöhemminkin tilalliset sijoittivat saariinsa työntekijöitään. Paimenien asumuksesta voi usein löytää vielä jäänteitä tai nimistöhistoria saattaa kertoa myös paikan historiasta (Paimensaari).

Laidunsaarista ja heinäsaarista / niittysaarista kertovat edelleen nimet, mutta myös unohtuneet ladot ja karjasuojien rauniot.

Edelleen on mahdollista tunnistaa laidunsaaret sekä nimistön mutta myös kasvillisuuden eroavaisuuden ja puuston perusteella (avoimuus, niittykasvillisuus) verrattuna luonnontilaisiin saariin.

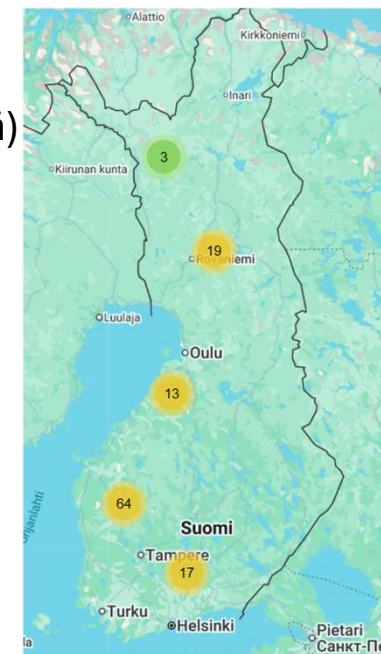

Nimiaineistot:

- Maanmittauslaitoksen paikannimirekisteri (PNR, 800 000 nimekettä)
- Kotimaisten kielten keskuksen Nimiarkisto (NA, 2,7 miljoonaa nimekettä)
- Yhdistelmäaineisto: www.nimisampo.fi (projekti: <https://seco.cs.aalto.fi/>)

Karttakuvissa: Suomen Kaskisaarien sijoittuminen (vasen) ja Huhtasaarien sijoittuminen (oikea)

**Espoon Suvisaaristo, hevosta viedään lautalla saareen
laiduntamaan, 1930-1950**
KAMU- Espoon kaupunginmuseo

Omavaraista elämää

Saaria viljelivät Keski-Suomessa pääosin itselliset torpat , joiden määrä saarissa alkoi kasvamaan 1820-luvulta lähtien. Suuri osa esimerkiksi Pohjois-Päijänteen saarissa säilyneistä tilakeskuksista on aikanaan ollut kantatilojen torppia.

Kyseessä oli usein pieni tila, jolla sekä karjaa että pienet peltoviljelmät samassa saarella. Kalastus toi myös lisätuloa tilalle, kuten myös monipuolisuutta ruokaan.

Peltoja perustettiin saariin kaskeamalla, peltoröykkiöitä ja kiviaitoja on edelleen saarissa nähtävissä. Käyttöön otettiin vain ne alueet, jotka olivat sijainniltaan ja luontaisilta ominaisuuksiltaan suotuisia.

Peltoalojen kehitys saarissa kasvoi aina 1940-luvulle saakka, sillä asutustiloja perustettiin sotien jälkeen.

Pääosin vielä 1960-luvun peruskartastossa on nähtävissä sama määrä peltoalaa kuin 1930-luvun peruskartoissa.

Uusikaupunki, Laajon saari, lypsyllä
Kuva: Uudenkaupungin museo, Kari Linholm (Roiha)

Saaritilojen rakennuskanta

- Vanhimmat rakennuspaikat erottuvat niiden sijoittumisessa saaren korkeimmille kohdille, tai suojaosan poukaman rinnemaastoon.
- Rakennukset sijoituivat kauaksi ranta-alueilta, pellot ympäröivät rakennuskantaa ulottuen usein rantaan saakka.
- Saarten maatilojen pihapiirit muodostivat tyypillisen perinteisen tiiviin keskeispihan asunrakennusten, aittarivien sekä ulkorakennusten reunustaessa avointa pihaa. Pihan laidalle tai sen keskelle sijoittui sauna.
- Tilakeskukselta johti polku rantaan. Rannassa oli veneiden säilytys sekä verkkovajat.
- Saaritiloilla elettiin omavaraisesti, kalastuksella saatiin merkittävää lisätuloa. Myös tervaa poltettiin saarissa.

Saaritilojen rakennuskanta

- Pihapiireissä on säilynyt vaihteleva määrä ulkorakennuksia.
- Niihin on kuulunut kuitenkin aina heinälatoja, navettoja ja riihiä sekä aittoja saunarakennuksien lisäksi kuten mantereellakin.
- Poikkeuksellisena rakennustyyppinä vesistökohteissa on ollut venetalas ja verkkoladot tai verkkokodot.

Manus von Wright, piirros, Nuottakota.
Kansallismuseo.

Säilyneissä tilakeskuksissa, jotka ovat peräisin 1800-luvun lopulta ja 1900-luvun alussa on tunnistettavissa:

- päärakennus
- navetta (hirsi- tai jopa kivinavetta)
- aittarakennuksia
- sauna
- niitty- ja heinälatoja
- isoimmilla saarilla riihi
- venevaja (talas/ kota)
- verkkovaja

Kalojen kuivausta tehtiin usein (savu)saunassa

Vanhimmat asuinrakennukset edustavat parituparatkaisua, nuorimmat keskusmuuriratkaisua. Pääosin hirsirakenteisia, myös sotien jälkeinen rakentaminen

Joissain tapauksessa alkuperäisten piharakennusten käyttötarkoitus on muuttunut niiden jäädessä tarpeettomiksi. Erityisesti kesäasuminen muutti maisemaa

Edessalo, Jämsä 1870

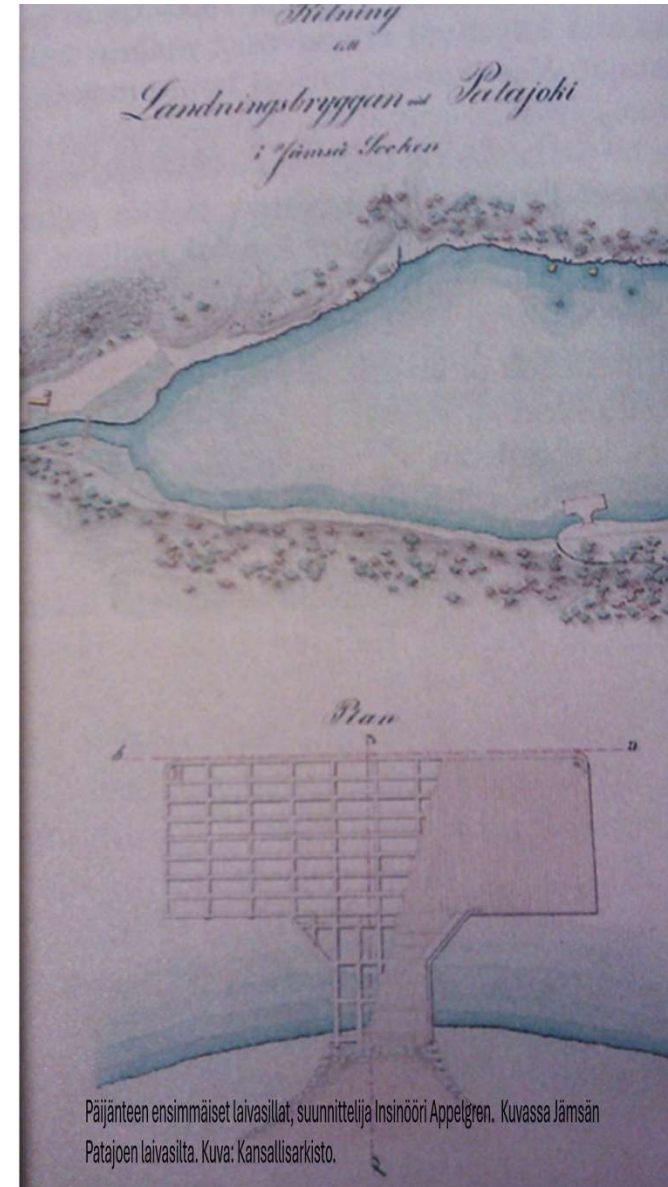
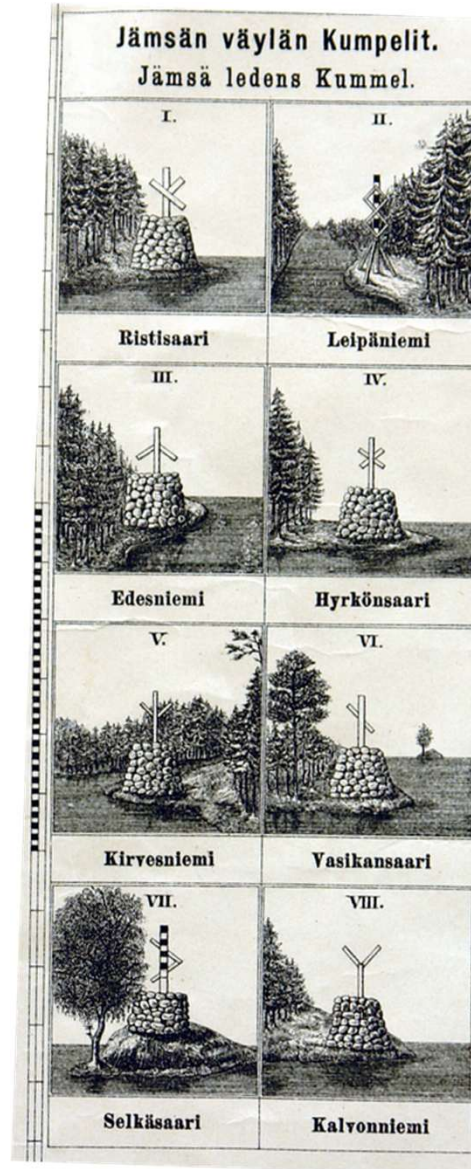
- Edesniemi - niminen uudistila jaettiin vuonna 1777 kolmeen osaan: Edesniemeen, Edessaloon ja Karhilaan. Edessalon tila sijoittui saareen. Edessalon tilalla oli saareessa myös torppia, vanhoista Edessalon torpista olemassa ovat yhä Kivimäki ja Ramila/Salmela.

Saarien erityisiä rakenteita:

Vesistön äärellä asuminen vaati kulkuvälineitä erilailla, saarista löytyi:

- Venekoppelit ja venetalaat, venevajat
- Verkkokodat, nuottakoppelit
- Kalamajat ja kala-aitat
- Laivasillat, laiturit
- Aallonmurtajat
- Merimerkit (1800-luvulta lähtien)

Pääjanteen ensimmäiset laivasillat, suunnittelija Insinööri Appelgren. Kuvassa Jämsän Patajoen laivasilta. Kuva: Kansallisarkisto.

Maaltapako vaikutti myös saariin

- Sotien jälkeen 1940-1950-luvuilla perustettiin saariin asutustiloja, joiden pääelinkeino oli maatalous.
- 1960-luvun lopulla saarissa oli lähes yhtä paljon viljelyalaa kuin ennen sotia.
- Suurimmissa, lähellä rantaa sijainneista saarista rakennettiin tie- tai siltayhteys mantereelle viimeistään 1970-1980-lukujen aikana. Se muutti saarielämän muotoa ja elämisen mahdollisuuksia.
- Esimerkiksi Jämsässä vielä vuoden 2007 inventointien aikaan asui kahdella maatilalla pysyväisluonteisesti tilojen omistajat, vaikka maataloutta ei enää harjoitettu.
- Tieyhteyksin varustetuilla entisillä saarilla on edelleen pysyvää asutusta ja jopa elinkeinotoimintaa. Vain nimistö kertoo näiden ”niemekkeiden” olleen aikanaan veden eristämiä saaria.

Maataloustoiminnan päättymisen on useassa saarella aiheuttanut umpeen kasvua ja osittain kohteita on myös metsitetty.

Jos kesäpaikkasi pihapiiri on osa vanhaa maatilakeskusta tai saarella on nähtävissä aikaisempaa laidunhistoriaa tai raunioituneita rakenteita, kiinnitä erityistä huomiota rakennusperinnön lisäksi myös kasvillisuuteen!

Niityille ja jopa kuiville kedoille tyypillistä kasvilajistoa esiintyy vielä tilakeskusten ja mökkien pihapiireissä, joita voidaan hoitaa niittämällä tai leikkaamalla.

Parasta tapa pitää yllä saarien kulttuuriperintöä on hoitaa rakennuksia säännöllisesti ja tarkkailemalla niiden kuntoa, pitämällä pihapiiri avoimena ja huomioimalla kasvien vuotuinen kierto esimerkiksi niittotoimissa.

Elävästä maaseutuperinnöstä muistona rakennukset... Ja kasvillisuus !

Keski-Suomen museo alueellisena vastuumuseona antaa neuvontaa rakennusperinnön hoidossa muun muassa kohdekäyntien myötä Keski-Suomen alueella. Palvelu on maksutonta.

Lisäksi autamme Museoviraston

**Yhteyshenkilöt Keski-Suomen museossa
rakennusperinnön hoidossa:**

Amanuenssi Nina Moilanen
nina.moilanen@jyvaskyla.fi

Amanuenssi Anna Patajoki
anna.patajoki@jyvaskyla.fi

sekä intendentti Saija Silen
saija.silen@jyvaskyla.fi

Kuvat:
Keski-Suomen museon kuva-arkisto
Keski-Suomen museo, rakennustutkimus
Kansallismuseo / Finna
Uudenkaupungin museo / Finna
Espoon Kaupunginmuseo / Finna

Lisätietoja ja neuvoja

Korjaajan polku:

<https://www.korjaustaito.fi/fi/korjaajan-polku>

Avustukset Museovirastossa:

<https://www.museovirasto.fi/fi/avustukset/rakennukset>